

بررسی روند نرخ بیکاری در استان کردستان طی سال‌های ۸۵-۱۳۷۵؛

با تأکید بر جوانان*

سعید خانی^۱

حسین زرغامی^۲

چکیده:

در سال‌های اخیر، به علت تحولات چشمگیر جمعیتی و در نتیجه افزایش جمعیت جوان در کشور ایران و از جمله استان کردستان، تقاضای کار با افزایش بیش از حدی مواجه بوده و عدم تطبیق این تقاضای روز افزون با سیاست‌گذاری‌ها، منجر به خیل عظیم بیکاران شده است. در مطالعه حاضر، روند نرخ بیکاری استان کردستان در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ با تأکید بر جوانان مورد بررسی قرار گرفته است. سؤال اصلی پژوهش این بود که نرخ بیکاری جمعیت به خصوص جمعیت جوان استان در سال ۱۳۸۵ نسبت به سال ۱۳۷۵ با توجه به متغیرهای مختلف چه روندی داشته است؟ روش مورد استفاده، تحلیل ثانویه داده‌های سرشماری مرتبط با فعالیت و اشتغال استان کردستان در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ بوده و وضعیت نرخ بیکاری با استفاده از نرم‌افزار Excel مورد پردازش قرار گرفت. نتایج بررسی نشان داد که شاخص بیکاری از ۹ درصد در سال ۷۵ به ۲۰/۲ درصد در سال ۸۵ رسیده است. همچنین، نرخ بیکاری در این سال در تمام گروه‌های سنی هم در نقاط شهری و هم روستایی و هم بین مردان و هم زنان روندی صعودی داشته و بیش از دو برابر گشته است (البته افزایش نرخ بیکاری در میان زنان بیش از همه محسوس بود). شاخص بیکاری جوانان نیز به شدت افزایش یافته و از ۱۶/۵ درصد به ۳۷/۶ درصد رسیده است. در نگاهی دیگر، یافته‌ها حاکی از نرخ‌های بسیار بالای بیکاری در میان افراد باسواد در هر دو دوره بود، اما نرخ بیکاری افراد باسواد در سال ۸۵ نسبت به سال ۷۵، ۲/۶ برابر گشته و از ۷ درصد به ۱۸/۲ درصد رسیده است. به نظر می‌رسد که این وضعیت از یک طرف ناشی از وجود خیل عظیم جمعیت جوان در استان و از طرف دیگر نبود و نقصان زیربنای اقتصادی مولد و اشتغال‌زا باشد. در نهایت با توجه به شرایط مساعد جغرافیایی و موقعیت استراتژیک این استان، راهکارهایی جهت سیاست‌گذاری ارائه شده است.

کلید واژه‌ها: نرخ بیکاری، نیروی انسانی، میزان اشتغال، ساختار جمعیتی، انتقال جمعیتی، سرشماری، تحلیل

ثانویه.

* تاریخ وصول: ۹۲/۲/۱۱ تاریخ پذیرش: ۹۲/۸/۱۰

۱- دانشجوی دکتری جمعیت‌شناسی دانشگاه تهران s.khani63@gmail.com

۲- دانشجوی دکتری جمعیت‌شناسی دانشگاه تهران ho.zarghami@gmail.com

۱- مقدمه

نیروی انسانی و جمعیت از اجزای اصلی کلیه برنامه‌ریزی‌ها در سطوح مختلف ملی و منطقه‌ای است. امروزه حرکت در راستای توسعه پایدار^۱، بدون برنامه‌ریزی نیروی انسانی امکان‌پذیر نیست و سیاست‌های مربوط به اشتغال باید با توجه به اهداف توسعه و بر پایه اشتغال کامل جمعیت و در جهت استفاده‌ی بهینه از منابع انسانی تدوین گردد. گریفین و مک کنلی^۲ به عنوان یکی از نمونه‌های بیشمار صاحب‌نظر در عرصه نیروی انسانی، بر این عقیده‌اند که «در برنامه‌های توسعه انسانی، انسان در مرکز توسعه قرار می‌گیرد و از مشخصه‌های متمایز راهبرد توسعه انسانی این است که بر تشکیل سرمایه انسانی تأکید ورزد چون بازدهی سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی اگر نگوئیم از هر بازدهی بیشتر است، دست کم به اندازه‌ی بازدهی دیگر سرمایه‌گذاری هاست. از طرف دیگر، سرمایه‌گذاری در نیروی انسانی در جاهایی هم موجب صرفه‌جویی در استفاده از سرمایه مادی و هم مصرف منابع طبیعی می‌شود. بنابراین، تأکید بیشتر بر تشکیل سرمایه انسانی باید به سرعت گرفتن آهنگ توسعه بیانجامد، توسعه را پایدارتر سازد و توزیع منابع توسعه را عادلانه‌تر کند» (گریفین و مک کنلی، ۱۳۷۷: ۲۷).

می‌توان گفت که نیروی انسانی جایگاه اصلی و اولیه اقتصاد هر کشور و محور توسعه آن به شمار می‌رود. حالت ایده‌آل قضیه فوق زمانی است که نیروی انسانی شاغل و مولد بوده و در فعالیت‌های اقتصادی نقش داشته باشد. اما نقطه مقابل آن، مسأله بیکاری^۳ است که از یک طرف منبعث از ناکارآمدی بخش‌های مختلف اقتصادی یک جامعه است (غروی نخجوانی، ۱۳۸۱، ۱۷۱) و از طرف دیگر عامل و مبین بسیاری از پدیده‌های نابهنجار و به عبارتی آنومی‌های اجتماعی و فرهنگی می‌باشد (رضایی، ۱۳۸۳: ۴۷۶). از این رو، کاهش بیکاری و رسیدن به یک سطح قابل قبول نرخ بیکاری یکی از اهدافی است که دولت‌ها برای دستیابی به آن و به منظور نیل به توسعه مطلوب تلاش می‌کنند زیرا در غیر این صورت و در صورت تداوم بیکاری، فقر و محرومیت به چرخه پایدار تبدیل خواهد شد (سامتی و دیگران، ۱۳۸۳، ۱۱۵). عوامل زیادی در ایجاد یا تشدید بیکاری سهیم هستند که در این میان نقش جمعیت و تغییرات آن برجسته است. فرایندهای جمعیتی به طور مستقیم بر عرضه و تقاضای نیروی کار و از آن طریق به اشتغال و بیکاری تأثیر می‌گذارد (کوهن و اچسن، ۲۰۰۹: ۷). ریچارد ایسترلین (۱۹۸۷) فرضیه‌ای را ارائه کرد که

1. Sustainable Development

2. K. Griffin & T. Mc Kenli

۳. لوزیک مسأله اجتماعی را شرایطی می‌داند که مشکل زا، شایع و قابل تغییر باشد (لوزیک، ۱۳۸۳: ۲۵). بر این اساس، ما هم بیکاری را مسأله‌ای می‌دانیم که می‌تواند این خصوصیات را داشته باشد.

خلاصه آن اینست که کوهورت‌های کوچکتر در مقایسه با کوهورت‌های بزرگتر، با رقابت درونی کمتری در هنگام ورود به بازار کار مواجه می‌شوند. مثالی از این وضعیت، کوهورت دوره افزایش مولید^۱ در آمریکا است. فلایم با اشاره به افزایش مولید پس از جنگ جهانی دوم، معتقد است که این تغییرات جمعیتی اثرات قابل توجهی بر بازار کار و شاخص‌های مرتبط با آن به ویژه میزان بیکاری در آمریکا گذاشته است. به موازاتی که میلیون‌ها نفر از افراد دوره افزایش مولید به عنوان نوجوانان و جوانان اواخر دهه ۱۹۶۰ و دهه ۱۹۷۰ به دنیای کار وارد شدند اندازه گروهی را که به طور سنتی نرخ بیکاری بیشتری را نسبت به کارگران مسن‌تر داشتند، افزایش دادند. بنابراین، این افراد دوره افزایش مولید، تنها با افزایش نسبت جوانان در بازار کار، فشار قابل ملاحظه‌ای را بر میزان بیکاری در سطح ملی وارد کردند. تا اواخر دهه ۱۹۷۰، این تأثیر صرفاً جمعیت شناختی، باعث شد میزان کلی بیکاری نسبت به اواخر دهه ۱۹۵۰ افزایش یابد (فلیم، ۱۹۹۰: ۳).

در فرآیند توسعه، روندهای جمعیتی هم دچار تغییر و تحول می‌شود. نظریه انتقال جمعیت این تغییرات را با توجه به وضعیت توسعه‌یافتگی به خوبی توضیح داده است. در پی انتقال جمعیتی و متعاقباً انتقال ساختار سنی یک جمعیت و در گفتمان جدید جمعیت و توسعه، به ویژه با توجه به تجربه انتقال ساختار سنی کشورهای شرق آسیا - که از آن با عنوان "پرواز غازها"^۲ یاد شده است (اوکامپو، ۲۰۰۸) - و رشد معجزه‌آسای اقتصادی ملازم با آن، ایده و تئوری پنجره جمعیتی در خصوص تأثیرات پویایی جمعیت بر رشد و توسعه اقتصادی مطرح شده است. بلوم و دیگران بررسی کرده‌اند که سود جمعیتی - دوره‌ای چنددهه‌ای که در آن نسبت بزرگسالان در سنین فعالیت نسبت به کودکان و سالخوردگان بالاست - ناشی از کاهش باروری، رشد اقتصادی را می‌تواند تحت تأثیر قرار دهد (بلوم و دیگران، ۲۰۰۲: ۳). آنها خاطر نشان ساخته‌اند که سود جمعیتی از طریق مکانیزم‌هایی عمل می‌کند که مهمترین آنها عرضه نیروی کار، پس‌انداز و سرمایه انسانی است. بخشی از این مکانیزم‌ها ناشی از ساخت سنی جمعیت می‌باشد. برای مثال، یکی از مکانیزم‌های عرضه نیروی کار، اثر مکانیکی است و آن زمانیست که جمعیت دوره افزایش مولید^۳ بین سنین ۶۴-۱۵ ساله قرار می‌گیرد و احتمال بیشتری وجود دارد که فعالیت داشته باشند. این اثر به ویژه در سنین ۵۴-۲۰ ساله قوی است. در اینجا تعداد افراد راغب به کار بیشتر هستند، پس اگر بازار کار فراهم شود و بتواند تعداد زیاد فعالان را جذب نماید، درآمد سرانه افزایش خواهد یافت. اثر ساخت سنی حتی در پس‌انداز هم دیده می‌شود. در حالیکه کودکان و سالخوردگان بیش از آنکه تولید کنند،

1. Baby Boom
2. Flying Geese
3. Baby Boom

مصرف می‌نمایند، جمعیت در سن فعالیت، تمایل به تولید بیشتر و پیامدهای اقتصادی آن دارد. (همان: ۴۲).

به این ترتیب پنجره جمعیتی، دوره زمانی نسبتاً کوتاه از تحولات جمعیتی یک کشور با توجه به فرآیند انتقال جمعیتی است که طی آن نسبت جمعیت سنین فعالیت به حداکثر می‌رسد و نوعی ساختار جمعیتی مطلوب برای شتاب بخشیدن به رشد اقتصادی به وجود می‌آید با تأکید بر اینکه که اگر روندهای جدید تحولات ساختار سنی و پنجره فرصت کشورهای در حال توسعه به خوبی مدیریت شود، می‌تواند توسعه پایدار را ارتقاء بخشد و در مقابل اگر سوء مدیریت شود، به طور قابل توجهی احتمال تحقق توسعه پایدار را محدود می‌سازد (آدیوتومو و همکاران، ۲۰۰۵: ۵).

در سال‌های اخیر، به علت تحولات چشمگیر جمعیتی و در نتیجه افزایش جمعیت جوان در کشور ایران و سایر نقاط آن از جمله استان کردستان، تقاضای کار با افزایش بیش از حدی مواجه بوده و عدم تطبیق این تقاضای روز افزون با سیاست‌گذاری‌ها، منجر به خیل عظیم بیکاران شده است. در این مطالعه به جهت اهمیت موضوع، روند نرخ بیکاری استان کردستان در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ با تأکید بر جوانان یعنی افراد ۲۴-۱۵ ساله، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲- طرح مسأله

کشورهای در حال توسعه در مسیر انتقال جمعیت‌شناختی خود، ابتدا با یک دوره انفجار مولید به ویژه در دوره ۱۹۷۰ تا ۱۹۸۰ مواجه شدند، سپس با اعمال سیاست‌های جمعیتی و برنامه‌های تنظیم خانواده به موفقیت‌های چشمگیری در زمینه کاهش باروری دست یافتند. به همین جهت آنها در نیمه اول قرن ۲۱ برای مدت ۳۰ تا ۴۰ سال، با انتقال ساختارهای سنی در جهت متورم‌شدن و افزایش جمعیت در سنین فعالیت مواجه می‌شوند و این وضعیت جمعیتی، یک فرصت و پتانسیل استثنایی را فرا روی اقتصاد این کشورها قرار داده است (صادقی و فرجادی، ۱۳۸۸، ۳۱۴). در سال‌های اخیر همراه با تحولات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی رخ داده در سراسر جامعه ایران، تحولات چشمگیری از نظر جمعیتی به وقوع پیوسته و «بر اثر نرخ باروری بالای دهه اول بعد از انقلاب اسلامی و افزایش عرضه نیروی کار از اواسط دهه ۱۳۷۰، مشکل اشتغال و بیکاری به مثابه یکی از مهمترین مسائل اقتصادی و اجتماعی کشور مطرح شده است» (مطیع حق‌شناس، ۱۳۸۱، ۴۱۸).

دیدگاه فوق مسلماً درباره‌ی استان کردستان نیز صادق بوده و بر اساس نظریه «انتقال جمعیتی»^۱، می‌توان عامل اصلی (البته موقتی) افزایش روزافزون تقاضای کار در سالیان اخیر را نتیجه افزایش باروری چند سال اول بعد از انقلاب اسلامی و در نتیجه تورم جوانی^۲ حاصل از افزایش باروری در آن سال‌ها، در این منطقه از کشور دانست.^۳ با توجه به مطالب مذکور، سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که نرخ بیکاری جمعیت به خصوص جمعیت جوان استان کردستان در سال ۱۳۸۵ نسبت به سال ۱۳۷۵ با توجه به مقوله‌های مختلف چه روندی را طی نموده است؟

تئوری انتقال جمعیت شناختی این واقعت را مورد بررسی قرار می‌دهد که چگونه جمعیت‌ها از وضعیتی که سطح زاد و ولد و مرگ و میر هر دو بالا و در نتیجه رشد جمعیت پایین است، به وضعیتی انتقال می‌یابند که در آن سطح زاد و ولد و مرگ و میر هر دو پایین و باز هم رشد جمعیت پایین است (زنجانی و همکاران، ۱۳۷۸: ۷۱). این تئوری مراحل مختلفی را برای جامعه متصور می‌شود و بر اساس آن در مرحله سوم جوامع وارد مرحله انتقالی می‌شوند که با انبوه جمعیت در سنین جوانی و به عبارتی در سنین فعالیت اقتصادی قرار می‌گیرند. هرم سنی استان کردستان در سال ۱۳۸۵ بیانگر این پدیده است. بر اساس این هرم حدود ۲۶ درصد (۲۵/۷ درصد) از کل جمعیت استان کردستان را جوانان^۴ (افراد واقع در سنین ۱۵ تا ۲۴ سال) تشکیل می‌دهند (قسمت‌های نقطه چین سفید رنگ در هرم زنان و قسمت‌های نقطه چین سیاه رنگ در هرم مردان نشان‌دهنده این وضعیت است). به راحتی می‌توان نتیجه گرفت که این پدیده نتیجه باروری بالا در دو دهه قبل است. «شمار موالید بسیار بالا در نیمه اول دهه بعد از انقلاب، یعنی نرخ

1. Demographic Transition

۲. افزایش موقتی نسبت جمعیت جوان در مقایسه با کل جمعیت، «تورم جوانی» (*Youth Bulge*) نامیده می‌شود و وضعیتی است که در آن ۲۰ درصد یا بیشتر جمعیت در گروه سنی ۱۵ تا ۲۴ سالگی هستند. نقطه مقابل این وضعیت، جمعیتی است که نسبت جوانان آن کمتر از ۱۵ درصد باشد و این حالت تحت عنوان «رکود جوانی» (*Youth Deficit*) توصیف شده است (فتحی، ۱۳۸۳: ۷-۵۰۶).

۳. البته این عامل موقتی است و نباید موجب شود که سایر عوامل متداخل در بروز مسأله بیکاری همچون ضعف اقتصادی، اقتصاد سیاسی منطقه و سایر شرایط حاکم بر استان کردستان نادیده گرفته شود چرا که هر جامعه‌ای که توان اقتصادی بالایی داشته باشد می‌تواند از افزایش جمعیت جوانان به عنوان یک فرصت مطلوب در جهت رشد و توسعه اقتصادی بهره‌گیرد.

۴. جمعیت جوان، با توجه به خصوصیات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جوامع مختلف، تعریف و گروه‌های سنی متفاوتی را شامل می‌شود. در اینجا بر مبنای کارهای رایج و بر طبق تعریف مرکز آمار ایران، جوانان را به عنوان افراد واقع در سنین ۱۵-۲۴ سال در نظر می‌گیریم (خانی، ۱۳۸۷: ۸).

باروری کل^۱ ۷ فرزند، امروز در حال پدید آوردن شمار زیادی از افراد جوان، فعال و جویای کار در سنین ۱۵ سال به بالا شده است» (رضایی، ۱۳۸۳، ۴۸۱).

علاوه بر این، در حالی که درصد رشد سالیانه جمعیت کل استان در فاصله ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵، ۰/۶۷ درصد بوده است، درصد رشد سالیانه جمعیت جوان (۲۴-۱۵ ساله‌ها) حدود ۳ درصد (یعنی تقریباً ۴/۵ برابر رشد کل جمعیت) بوده است. در این دهه درصد رشد سالیانه جمعیت فعال و جمعیت فعال جوان (افراد ۲۴-۱۵ سال) نیز به ترتیب در حدود ۳/۲ و ۳/۴ درصد بوده است. به عبارت دیگر در این دهه به ترتیب، ۱۳۲۲۷۱ و ۳۹۱۶۶ نفر به جمعیت فعال و جمعیت فعال جوان افزوده شده‌اند (پردازش بر اساس اطلاعات سرشماری).

با توجه به آمارهای ذکر شده و افزایش روزافزون متقاضیان کار به خصوص در میان جوانان استان کردستان که یکی از استان‌های محروم کشور از نظر شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی است و بر طبق طرح آمارگیری نیروی کار (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۷) از نظر آمار بالای بیکاری در هفتمین مرتبه قرار دارد، شناخت روند نرخ بیکاری آن در فاصله سال ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ اهمیت و ضرورت می‌یابد و در واقع بررسی روند نرخ این شاخص در دو مقطع ۷۵ و ۸۵ هدف اصلی مطالعه است.

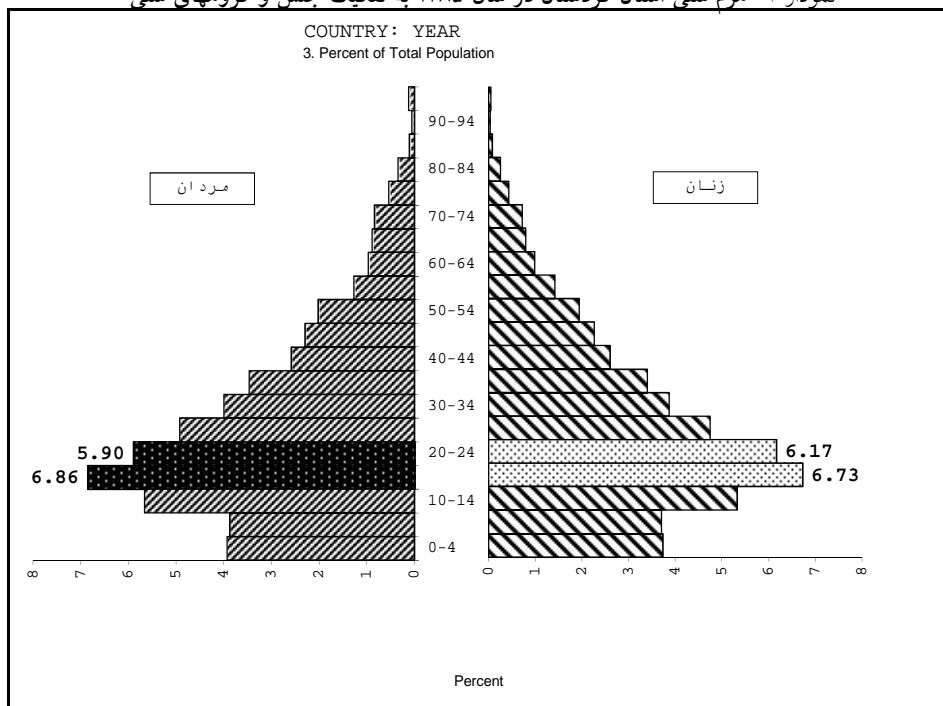
اهمیت و ضرورت این بررسی از آنجا دو چندان می‌شود که جوانان یکی از سرمایه‌های مهم برای رسیدن به توسعه پایدار و بالندگی فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی هر کشور هستند و بیکاری آنان جدا از تبعات اقتصادی، منجر به افزایش وابستگی بیشتر آنان به والدین و افزایش فشار بار خانواده، تداوم فقر، افزایش انحرافات و مسائل اجتماعی از قبیل طلاق، اعتیاد، بیماری‌های روانی، مهاجرت بی‌رویه، تأخیر در ازدواج و ... می‌شود (رضایی، ۱۳۸۳: ۴۸۴-۴۸۳؛ پارسا، ۱۳۸۷).

همچنین، در جوامع امروزی، داشتن شغل برای حفظ عزت نفس فرد مهم است (گیدنز، ۱۳۷۶: ۵۵۳). کار معمولاً عنصر شکل‌دهنده‌ای در ترکیب روانی مردم و فعالیت‌های روزانه آنهاست و برای جوانان نیز داشتن شغل و تحصیل درآمد و رسیدن به استقلال از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و در واقع می‌توان گفت بخشی از تکوین وجودی فرد جوان و شخصیت او با شغل تعیین می‌گردد و اشتغال هویت جوان را شکل می‌دهد (خانی، ۱۳۸۷، ۱۳).

---

1. Total Fertility Rate

نمودار ۱- هرم سنی استان کردستان در سال ۱۳۸۵ به تفکیک جنس و گروههای سنی

مآخذ: محاسبه شده بر اساس اطلاعات سرشماری سال های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ استان کردستان با استفاده از نرم افزار

جمعیتی PAS

۳- روش شناسی

در تحقیق حاضر از روش تحلیل ثانویه^۱ بهره گرفته شده است و منبع داده‌های مطالعه اسناد و مدارک موجود، یعنی داده‌های سرشماری مرتبط با فعالیت و اشتغال استان کردستان در سال های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ است. نوع تحقیق نیز با عطف به هدف مورد مطالعه از تحقیقات توصیفی-تحلیلی است. بنابراین با توجه به اینکه واحد تحلیل، نتایج سرشماری استان کردستان درباره‌ی فعالیت و اشتغال در دو مقطع یاد شده بوده، داده‌های مرتبط با بیکاری از این اسناد استخراج شده و با استفاده از نرم افزار *Excel* در محیط ویندوز مورد پردازش قرار گرفتند. شاخص بیکاری نیز از تقسیم تعداد بیکاران قبلاً شاغل و بیکاران قبلاً غیرشاغل بر تعداد جمعیت فعال و با در نظر گرفتن سن، جنس، منطقه و وضع سواد محاسبه گردیده است.

1. Secondary Analysis

۴- یافته‌ها و نتایج

جدول ۱، نرخ بیکاری استان را با توجه به ویژگی‌های مختلف جمعیتی نشان می‌دهد. ستون اول این جدول مربوط به گروه‌های سنی است.

ستون‌های دوم تا هفتم نرخ بیکاری گروه‌های سنی را به تفکیک جنس و برای نقاط شهری و روستایی در سال ۱۳۷۵ نشان می‌دهد.

این اطلاعات برای سال ۱۳۸۵ در ستون‌های نهم تا چهاردهم نشان داده شده است. ستون‌های هشتم و پانزدهم به ترتیب برای سال‌های ۷۵ و ۸۵، نرخ بیکاری کل (اعم از شهری و روستایی و زن و مرد) را برای گروه‌های سنی نشان می‌دهند. ردیف آخر جدول نیز که ارقام آن به صورت برجسته نشان داده شده است، نرخ بیکاری کل گروه‌های سنی را برای مردان و زنان کل، شهری و روستایی نشان می‌دهد. مهمترین یافته‌های جدول به شرح زیر است:

۱- با توجه به دو رقم آخر ستون‌های ۸ و ۱۵ می‌توان گفت که در سال ۸۵ در مقایسه با سال ۷۵، شاخص بیکاری استان کردستان بیش از دو برابر (۲/۲ برابر) گشته و از ۹ درصد در دوره اول به ۲۰/۲ درصد در دوره دوم رسیده است.

با توجه به این که مرکز آمار ایران در سال ۱۳۸۷ بر اساس آمارگیری نیروی کار، نرخ کشوری بیکاری را ۹/۵ درصد اعلام کرده است، مشاهده می‌شود که رقم بیکاری استان کردستان در سال ۸۵ بسیار بالاتر از نرخ کشوری است و توجهات مبرم و ضروری برنامه ریزان و سیاست‌گذاران اقتصادی را می‌طلبد. علاوه بر این از روی ارقام دو ستون یاد شده می‌توان دریافت که نرخ بیکاری در سال ۸۵ در تمام گروه‌های سنی روندی صعودی داشته و بیش از دو برابر گشته است. شاخص بیکاری برای گروه مورد نظر مطالعه حاضر یعنی جوانان ۲۴-۱۵ سال، نیز روند افزایشی شدیدی داشته و با افزایش ۲/۳ برابری از ۱۶/۵ درصد در سال ۷۵ به ۳۷/۶ درصد در سال ۸۵ رسیده است.

۲- بر اساس ردیف آخر جدول، در حالی که نرخ بیکاری مردان کل، مردان مناطق شهری و مردان مناطق روستایی در کل گروه‌های سنی در سال ۱۳۸۵ تقریباً افزایشی دو برابری داشته است، این افزایش برای زنان هر سه حوزه بیش از چهار برابر بوده است.

به عنوان مثال، رقم بیکاری زنان کل در سال ۱۳۷۵، ۷/۵ درصد بوده و در سال ۱۳۸۵ به ۳۲ درصد نزدیک شده است.

جدول ۱- نرخ بیکاری استان در دو مقطع ۷۵ و ۸۵ به تفکیک نقاط شهری و روستایی، سن و جنس

سن (۱)	سال ۱۳۷۵						جمع (۸)	سال ۱۳۸۵						جمع (۱۵)
	روستایی		شهری		کل			روستایی		شهری		کل		
	مرد (۲)	زن (۳)	مرد (۴)	زن (۵)	مرد (۶)	زن (۷)		مرد (۹)	زن (۱۰)	مرد (۱۱)	زن (۱۲)	مرد (۱۳)	زن (۱۴)	
۱۴-۱۰ ساله	۲۷/۱	۱۰/۷	۲۹/۴	۱۴/۸	۲۶/۵	۹/۸	۲۱/۷	۴۱/۴	۵۳/۴	۴۲/۱	۷۰/۵	۴۱/۰	۴۹/۱	۴۵/۴
۱۹-۱۵ ساله	۲۲/۱	۱۱/۱	۲۵/۹	۲۷/۲	۱۹/۹	۶/۰	۱۹/۹	۴۳/۹	۶۱/۱	۴۷/۷	۸۲/۰	۴۰/۷	۴۵/۷	۴۷/۶
۲۴-۲۰ ساله	۱۴/۵	۱۲/۱	۱۶/۲	۲۰/۸	۱۲/۸	۴/۹	۱۴/۲	۳۳/۹	۵۳/۶	۳۶/۳	۶۶/۳	۳۰/۸	۳۳/۷	۳۷/۴
۲۴-۱۵ ساله	۱۷/۴	۱۱/۶	۱۹/۳	۲۳/۱	۵/۶	۱۵/۹	۱۶/۵	۳۷/۶	۵۶/۸	۴۰/۱	۷۱/۷	۳۵/۰	۴۰/۰	۳۷/۶
۲۹-۲۵ ساله	۷/۸	۴/۶	۸/۹	۵/۹	۶/۲	۲/۳	۷/۴	۱۹/۱	۳۱/۶	۱۹/۶	۳۷/۶	۱۸/۳	۱۸/۸	۲۰/۹
۳۴-۳۰ ساله	۴/۸	۲/۹	۵/۵	۳/۳	۳/۶	۱/۹	۴/۶	۱۰/۶	۱۳/۶	۱۰/۲	۱۶/۹	۱۱/۳	۷/۲	۱۱/۰
۳۹-۳۵ ساله	۳/۹	۱/۴	۴/۵	۱/۵	۳/۰	۱/۰	۳/۷	۸/۱	۵/۵	۸/۳	۷/۲	۷/۹	۲/۴	۷/۸
۴۴-۴۰ ساله	۳/۸	۱/۳	۴/۸	۱/۴	۲/۵	۰/۹	۳/۶	۷/۶	۳/۷	۷/۵	۵/۴	۷/۸	۱/۵	۷/۲
۴۹-۴۵ ساله	۴/۱	۲/۰	۵/۶	۲/۲	۲/۳	۱/۷	۴/۰	۷/۹	۲/۱	۸/۵	۳/۴	۶/۸	۱/۰	۷/۳
۵۴-۵۰ ساله	۴/۴	۱/۸	۶/۵	۲/۶	۲/۴	۱/۰	۴/۳	۸/۱	۱/۵	۹/۸	۴/۴	۵/۹	۰/۵	۷/۶
۵۹-۵۵ ساله	۴/۵	۳/۱	۷/۳	۵/۰	۲/۴	۲/۰	۴/۵	۹/۱	۱/۴	۱۱/۷	۷/۷	۶/۴	۰/۴	۸/۴
۶۴-۶۰ ساله	۵/۶	۳/۸	۹/۹	۷/۶	۲/۷	۱/۸	۵/۶	۸/۸	۱/۶	۱۳/۵	۱۰/۴	۴/۴	۰/۳	۸/۲
۶۵ سال و بیشتر	۸/۵	۸/۷	۱۷/۱	۱۳/۳	۳/۱	۶/۸	۸/۵	۹/۱	۶/۵	۱۶/۳	۲۵/۶	۳/۷	۲/۰	۹
جمع	۹/۲	۷/۵	۱۰/۱	۱۰/۰	۸/۲	۵/۳	۹/۰	۱۸/۳	۳۱/۹	۱۸/۶	۴۰/۱	۱۷/۹	۲۲/۲	۲۰/۲

مآخذ: پردازش بر اساس اطلاعات سرشماری مرتبط با فعالیت و اشتغال سال های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ استان کردستان

۳- روند نرخ بیکاری در سال های اولیه جوانی تا اوایل ۳۰ سالگی در هر دو دوره (هر چند در سال ۱۳۸۵ این درصدها بسیار بیشتر از ارقام مشابه آن در سال ۱۳۷۵ می باشد) از درصد بالایی برخوردار بوده و از ۲۱/۷ درصد تا ۷/۴ درصد در سال ۷۵ و ۴۵/۴ درصد تا ۲۰/۹ درصد در سال ۸۵ متغیر است. به علاوه در حالی که در سال ۷۵ در بسیاری موارد درصد بیکاری مردان در این سنین بیشتر از زنان بوده است، در سال ۸۵ این درصدها همراه با افزایش نرخ بیکاری مردان نسبت به سال ۷۵، با شدت بیشتری به ضرر زنان بالا رفته است. به علاوه در هر دو دوره بعد از سنین ۳۰ سال و بیشتر بر عکس سنین جوانی، بیکاری مردان تقریباً در تمام سنین بیشتر از زنان شده است.

جدول ۲- نرخ بیکاری استان در دو مقطع ۷۵ و ۸۵ به تفکیک نقاط شهری و روستایی، وضع

جمع	گروه سنی				جنسیت	سواد	منطقه	سال	
	۳۰ سال و بیشتر	۲۹-۲۵ ساله	۲۴-۲۰ ساله	۱۹-۱۰ ساله					
۷/۱ ۶/۲	۲/۱ ۱/۲	۶/۹ ۳/۹	۱۳/۶ ۱۱/۰	۲۱/۴ ۹/۱	مرد زن	باسواد	کل	۱۳۷۵	
۲/۰ ۱/۲	۲/۷ ۱/۰	۰/۹ ۰/۷	۰/۸ ۱/۱	۱/۸ ۱/۸	مرد زن	بی سواد			
۷/۷ ۹/۴	۳/۱ ۱/۸	۸/۳ ۵/۶	۱۵/۶ ۲۰/۳	۲۴/۷ ۲۲/۲	مرد زن	باسواد	شهری		
۲/۴ ۰/۶	۳/۵ ۰/۶	۰/۶ ۰/۳	۰/۶ ۰/۵	۱/۷ ۱/۲	مرد زن	بی سواد			
۶/۶ ۳/۵	۱/۰ ۰/۱	۵/۱ ۰/۸	۱۱/۷ ۳/۳	۱۹/۹ ۵/۶	مرد زن	باسواد	روستایی		
۱/۶ ۱/۸	۱/۹ ۱/۶	۱/۱ ۱/۵	۱/۱ ۱/۶	۱/۹ ۲/۰	مرد زن	بی سواد			
۷/۰ ۱/۹	۲/۱ ۲/۶	۶/۶ ۰/۸	۱۳/۳ ۰/۹	۱۸/۵ ۱/۸	باسواد بی سواد		جمع مرد و زن		
۱۶/۲ ۳۰/۴	۵/۶ ۵/۵	۱۸/۵ ۳۰/۳	۳۳/۳ ۵۲/۱	۴۲/۵ ۵۷/۳	مرد زن	باسواد	کل		۱۳۸۵
۲/۱ ۱/۵	۳/۲ ۱/۱	۰/۵ ۱/۳	۰/۶ ۱/۵	۱/۱ ۲/۳	مرد زن	بی سواد			
۱۸/۶ ۳۹/۲	۹/۶ ۹/۲	۱۹/۶ ۳۷/۱	۳۶/۳ ۶۵/۵	۴۷/۳ ۷۹/۵	مرد زن	باسواد	شهری		
۲/۱ ۱/۰	۳/۳ ۱/۲	۰/۳ ۰/۶	۰/۳ ۰/۸	۰/۸ ۱/۳	مرد زن	بی سواد			
۱۵/۸ ۲۰/۱	۴/۵ ۱/۴	۱۷/۴ ۱۶/۰	۲۹/۹ ۳۱/۲	۳۹/۴ ۴۳/۵	مرد زن	باسواد	روستایی		
۲/۱ ۲/۱	۳/۰ ۱/۱	۰/۹ ۲/۸	۰/۹ ۲/۵	۱/۴ ۳/۰	مرد زن	بی سواد			
۱۸/۲ ۲/۰	۵/۶ ۳/۰	۲۰/۳ ۰/۷	۳۶/۷ ۰/۸	۴۵/۹ ۱/۴	باسواد بی سواد		جمع مرد و زن		

۴- و یافته مهم دیگر اینکه، با توجه به گروه سنی ۲۴-۱۵ ساله می‌توان دریافت که درصد بیکاری جوانان در سال ۸۵ به شدت بالا رفته و در مواردی به ۵ برابر درصد مشابه آن در سال ۷۵ رسیده است. این روند افزایشی مخصوصاً متوجه زنان کل استان و بعد از آن مردان و زنان نقاط شهری شده است. از مجموع اطلاعات فوق می‌توان نتیجه گرفت که به خاطر وجود خیل عظیم جمعیت جوان در استان کردستان، اکثر بیکاران استان را جوانان کمتر از ۳۰ سال تشکیل می‌دهند و به خاطر وجود چنین جمعیتی نرخ بیکاری کل استان نیز در مقایسه با سال ۱۳۷۵ بسیار فزونی یافته است. اگر کمبود و نقصان زیربنای اقتصادی مولد و اشتغال‌زا را نیز در نظر بگیریم، آن هم عاملی تشدیدکننده در میزان بیکاری جوانان این منطقه از کشور است.

در جدول ۲، با شمای دیگری (با در نظر گرفتن وضعیت سواد)، نرخ بیکاری استان مورد بررسی قرار گرفته است. به طور کلی داده‌های این جدول حاکی از نرخ‌های بسیار بالای بیکاری در میان افراد باسواد در هر دو دوره است. بر اساس ستون آخر جدول ۲، در حالی که رقم بیکاری مربوط به افراد بی‌سواد چه در میان مردان و چه در میان زنان در هر دو دوره بسیار ناچیز است، نرخ بیکاری افراد باسواد در سال ۸۵ نسبت به سال ۷۵، ۲/۶ برابر گشته و از ۷ درصد به ۱۸/۲ درصد رسیده است. این روند در میان بی‌سوادان تقریباً بدون تغییر باقی مانده است. همچنین بر اساس این ستون، نرخ بیکاری مردان و زنان باسواد در سال ۱۳۷۵ در هر سه منطقه کل، شهری و روستایی تقریباً ارقامی اندک و نزدیک به هم بوده است و حتی نرخ بیکاری زنان باسواد اغلب کمتر از مردان باسواد بوده است، اما در سال ۱۳۸۵ این ارقام مخصوصاً در مناطق شهری و برای هر دو جنس به شدت افزایش یافته و شکاف زیادی در این شاخص به ضرر زنان به وجود آمده است به طوری که نرخ بیکاری زنان باسواد شهری به مرز ۴۰ درصد رسیده است. از یافته‌های مهم دیگر این جدول این است که در سال ۷۵ بیشتر مردان و زنان باسواد و بیکار در فواصل سنی ۱۵ سال و پایین‌تر تا ۲۴ سالگی قرار داشته‌اند و نسبت بیکاری زنان در این سنین در مقایسه با مردان کمتر بوده است، اما در سال ۸۵ این شاخص به مرز ۳۰ سالگی نیز گسترش یافته و همچنین شکاف قابل ملاحظه‌ای از نظر نرخ بیکاری بین دو جنس و به ضرر زنان به وجود آمده است. به طور خلاصه، این اطلاعات نیز مؤید گسترش آمار قابل ملاحظه جوانان به ویژه جوانان بیکار می‌باشد.

۵- نتیجه‌گیری

یکی از جنبه‌های مهم و مورد توجه، پیامدهای ساخت سنی و جنسی از جهت اقتصادی است. تغییرات در گروه‌های سنی و توزیع نسبی آنها، اهمیت زیادی دارد، زیرا هر گروه سنی به گونه متفاوتی عمل می‌کند و پیامدهای اقتصادی متفاوتی بر جای می‌گذارد. بزرگسالان نیروی کار و پس‌انداز را تأمین

می‌کنند و سالخوردگان نیازمند مراقبت‌های بهداشتی و درآمد دوران بازنشستگی هستند. هنگامی که اندازه نسبی هر کدام از این گروه‌ها در جمعیت تغییر یابد، شدت این رفتارهای اقتصادی هم تغییر خواهد یافت که این موضوع برای چشم‌انداز رشد درآمد یک کشور، اهمیت اساسی دارد (بلوم و دیگران، ۲۰۰۲: ۲۱). همانگونه که جف^۱ (۱۹۵۹) خاطر نشان ساخته است اهمیت نیروی کار در آنست که تمام اعضای جمعیت مصرف کننده کالا و خدمات هستند اما تنها تعدادی از آنها تولیدکننده کالا و خدمات می‌باشند (سالیوان، ۲۰۰۵: ۲۰۹). در جوامعی که انبوه جمعیت در سنین فعالیت و گروه‌های میانی متمرکز شده است، بزرگسالان در سن کار نسبت به جمعیت وابسته بیشتر هستند و اگر سیاست متناسب و درستی به کار گرفته نشود، بیکاری و بی‌ثباتی یکی از نتایج اصلی آن خواهد بود و نظام‌های آموزشی، بهداشتی و رفاهی ممکن است دچار فشار غیر قابل تحمل گردند. برعکس، در صورت برنامه‌ریزی درست، زمینه مناسب برای رشد اقتصادی به وجود می‌آید که از آن با عنوان پنجره جمعیتی و یا سود جمعیتی یاد می‌کنند.

اهمیت و اثرگذاری مثبت فرصت جمعیتی بیش از همه به اشتغال نیروی کار جوان بستگی دارد. یکی از شاخص‌های بسیار مهم اقتصادی- اجتماعی هر جامعه‌ای وضعیت اشتغال و شاخص بیکاری است. میزان اشتغال و بیکاری مکمل هم هستند و حاصل جمع این دو شاخص مساوی ۱۰۰ می‌شود. بنابراین در هر جامعه هر چه میزان اشتغال بیشتر باشد میزان بیکاری کمتر است و بالعکس (کازمی پور، ۱۳۸۳: ۶۵). از آنجا که یکی از اهداف مهم دولت‌ها کنترل نرخ بیکاری و جلوگیری از مسأله‌ای شدن آن و ارائه تمهیداتی در زمینه هر چه بیشتر و بهتر استفاده کردن از نیروی انسانی جهت دستیابی به توسعه پایدار می‌باشد، شناخت این شاخص و ارائه سیاست‌گذاری‌ها در این زمینه لازم و ضروری به نظر می‌رسد.

در بررسی حاضر با عنایت به اهمیت موضوع و همچنین جمعیت در حال گذار استان کردستان و تغییرات ساختار سنی مرتبط با آن که باعث افزایش سهم جمعیت جوان و افراد واقع در سن فعالیت شده یا به عبارتی نوعی پنجره جمعیتی^۲ (ساختار جمعیتی مطلوب برای شتاب بخشیدن به رشد اقتصادی) را به وجود آورده است، به بررسی این سؤال پرداختیم که نرخ بیکاری جمعیت به خصوص جمعیت جوان استان کردستان در سال ۱۳۸۵ نسبت به سال ۱۳۷۵ با توجه به مقوله‌های مختلف جمعیتی چه روندی را طی نموده است؟ به این منظور به تحلیل ثانویه داده‌های سرشماری مرتبط با اشتغال و فعالیت این استان در دو دوره ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ پرداختیم و به طور خلاصه نتایج زیر حاصل شد:

1. Jaffe

2. Demographic Window

الف) در سال ۸۵ در مقایسه با دوره‌ی قبل، شاخص بیکاری از ۹ درصد به ۲۰/۲ درصد رسیده است. همچنین، نرخ بیکاری در این سال در تمام گروه‌های سنی روندی صعودی داشته و بیش از دو برابر گشته است. شاخص بیکاری جوانان نیز روند افزایشی شدیدی داشته و از ۱۶/۵ درصد به ۳۷/۶ درصد رسیده است و این روند افزایشی مخصوصاً متوجه زنان و بعد از آن مردان و زنان نقاط شهری بوده است.

ب) روند نرخ بیکاری در سال‌های اولیه جوانی تا اوایل ۳۰ سالگی در هر دو دوره از درصد بالایی برخوردار بوده است و در حالی که در سال ۷۵ در بسیاری موارد درصد بیکاری مردان در این سنین بیشتر از زنان بوده است در سال ۸۵، شدت افزایش این نرخ برای زنان بسیار بیشتر بوده و باعث ایجاد شکاف زیادی بین دو جنس شده است. به علاوه در هر دو دوره بعد از سنین ۳۰ سالگی بر عکس سنین جوانی، بیکاری مردان تقریباً در تمام سنین بیشتر از زنان شده است.

ج) یافته‌ها حاکی از نرخ‌های بسیار بالای بیکاری در میان افراد باسواد در هر دو دوره بود. لکن نرخ بیکاری افراد با سواد در سال ۸۵ نسبت به سال ۷۵، ۲/۶ برابر گشته و از ۷ درصد به ۱۸/۲ درصد رسیده و این روند در میان بی سوادان تقریباً بدون تغییر باقی مانده است. همچنین نتایج نشان داد که نرخ بیکاری مردان و زنان باسواد در سال ۱۳۷۵ در هر سه منطقه کل، شهری و روستایی تقریباً ارقامی اندک و نزدیک به هم بوده است و حتی نرخ بیکاری زنان باسواد اغلب کمتر از مردان باسواد بوده است، اما در سال ۱۳۸۵ این ارقام مخصوصاً در مناطق شهری و برای هر دو جنس به شدت افزایش یافته و شکاف زیادی در این شاخص به ضرر زنان به وجود آمده است. نهایتاً از یافته‌های مهم دیگر بررسی، نرخ بالای بیکاری افراد باسواد و همچنین وجود شکاف قابل ملاحظه نرخ بیکاری بین دو جنس و به ضرر زنان بود که مؤید آمار قابل ملاحظه بیکاری جوانان و میزان فعالیت پایین زنان می‌باشد.

از مجموع اطلاعات فوق به این نتیجه رسیدیم که به خاطر وجود خیل عظیم جمعیت جوان در استان کردستان، اکثر بیکاران استان را جوانان کمتر از ۳۰ سال تشکیل می‌دهند و همچنین به خاطر وجود چنین جمعیتی، نرخ بیکاری کل استان نیز در مقایسه با سال ۱۳۷۵ بسیار فزونی یافته است. البته در کنار جوانی جمعیت، نقصان زیربنای اقتصادی مولد و اشتغال‌زا عاملی تشدیدکننده در ایجاد این مسأله بوده و توجهات مبرم و ضروری برنامه ریزان و سیاست‌گذاران اقتصادی را می‌طلبد. چرا که ادامه روند بیکاری در این استان و به ویژه در میان جوانان می‌تواند پیامدهایی مانند بالا رفتن سن ازدواج و متعاقباً به چالش کشیدن ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی و افزایش فساد، افزایش جو بی‌اعتمادی مردم نسبت به دولت و دستگاه‌های حکومتی، افزایش روز افزون مهاجرت جوانان کُرد به خارج از استان و به سمت کلان شهرهایی چون تهران (رضایی، ۱۳۸۳، ۴۸۵-۴۸۳)، اتلاف سرمایه، افزایش بار اقتصادی و مصرف‌گرایی

(لاپسون^۱، ۲۰۰۲: ۲)، افزایش فعالیت‌های غیر قانونی همچون خرید و فروش مواد مخدر، قاچاق کالا و ... و سایر رفتارهای ضد اجتماعی (کورتاین^۲، ۲۰۰۰: ۶) را به همراه داشته باشد.

۶- راهکارها

استان کردستان با برخورداری از موقعیت استراتژیکی و منابع غنی، شرایط جغرافیایی مناسب و مستعدی را برای توسعه اقتصادی در بخش‌های کشاورزی، صنعت و خدمات دارا می‌باشد، اما عقب ماندگی تاریخی آن در زمینه مسائل اقتصادی جایگاهش را در میان ۳۰ استان کشور در رده‌های آخر قرار داده است. بنابراین با توجه به بحران بیکاری موجود در این استان، توجه به راهکارهای زیر حیاتی و ضروری است زیرا همانطور که صادقی و فرجادی (در حال چاپ) نیز بیان می‌دارند، با توجه به ساختار جمعیت جوان و در سن فعالیت این استان اگر سیاست‌های مناسب و مؤثر اتخاذ نشود، نه تنها فرصت استفاده از این خیل عظیم جهت توسعه اقتصادی از دست می‌رود، بلکه می‌تواند با افزایش میزان‌های بیکاری، اشتغال ناقص، شورش‌های اجتماعی جوانان بیکار، افول سرمایه انسانی و اجتماعی، فروپاشی ساختارهای اجتماعی، بی‌ثباتی سیاسی، فشار بر منابع و تأمین اجتماعی سالمندی تبدیل به تهدید شود:

- اتخاذ سیاست‌های باز از جانب دولت نسبت به انجام سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی در دو بخش دولتی و خصوصی و ایجاد فرصت‌های برابر (رضایی، ۱۳۸۳: ۴۸۶) و رفع دیدگاه‌های امنیتی در این زمینه به خصوص اینکه « استان کردستان به دلیل همجوار بودن با کشور عراق به صورت طبیعی از پتانسیل‌های بسیار بالایی برای ایجاد روابط تجاری و اقتصادی برخوردار است و می‌تواند پل ارتباطی بسیار خوبی برای فعالیت اقتصادی دیگر استان‌های کشور نیز باشد » (به نقل از روزنامه آفرینش، ۱۳۸۶/۷/۲۲).

- استفاده از پس اندازهای ملی و اداری این‌جوه برای طرح‌های اشتغالزا به منظور کاهش نرخ بیهینه بیکاری.

- ایجاد محیط امن اقتصادی و سیاسی که یکی از عوامل تأثیرگذار برای افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی است.

- توجه به کارآفرینان و تأمین محیط امن اقتصادی برای آنان و همچنین توجه به افزایش بهره‌وری نیروی انسانی که عاملی برای کاهش نرخ بیکاری است.

---

1. E. Laipson

2. R. Curtain

فهرست منابع

۱. پارسا، غفار، (۱۳۸۷)، معضلی به نام بیکاری برای جوانان، برگرفته از سایت اینترنتی پارسا.
۲. خانی، سعید، (۱۳۸۷)، سیاست‌های جمعیتی مرتبط با جوانان در ایران (با تأکید بر سواد و آموزش، فعالیت، اشتغال و بیکاری، بهداشت باروری، وضع زناشویی و مهاجرت)، مقاله ارائه شده کلاسی برای درس سیاست‌های جمعیتی، دوره‌ی کارشناسی ارشد، رشته جمعیت‌شناسی.
۳. رضایی، مهدی، (۱۳۸۳)، جوانان و اشتغال: مطالعه موردی بیکاری و علل و پیامدهای آن در استان کردستان»، مجموعه مقالات دومین همایش انجمن جمعیت‌شناسی ایران، بررسی مسائل جمعیتی ایران با تأکید بر جوانان، دانشگاه شیراز، انتشارات مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه، صص ۴۸۶-۴۷۱.
۴. روزنامه آفرینش، اقتصاد کردستان، ظرفیت و تنگناها، روز یکشنبه ۱۳۸۶/۷/۲۲.
۵. زنجانی، حبیب‌الله و دیگران، (۱۳۷۸)، جمعیت، توسعه و بهداشت باروری، تهران، نشر و تبلیغ بشری.
۶. سامتی، مرتضی و دیگران، (۱۳۸۳)، برآورد نرخ بهینه بیکاری و مقایسه آن با نرخ طبیعی (با تأکید بر متغیرهای برنامه سوم توسعه اقتصادی- اجتماعی)، مجله تحقیقات اقتصادی، صص ۱۱۰-۱۳۶.
۷. صادقی، رسول و غلامعلی فرجادی، (۱۳۸۸)، پنجره جمعیتی، فرصت طلایی برای توسعه اقتصادی در ایران»، مجموعه مقالات چهارمین همایش انجمن جمعیت‌شناسی ایران، جمعیت، برنامه‌ریزی و توسعه پایدار، ۱۴ و ۱۵ اسفندماه ۱۳۸۶، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، انتشارات مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه، صص ۳۳۸-۳۰۵.
۸. غروی نخجوانی، سید احمد، (۱۳۸۱)، بحران بیکاری در اقتصاد ایران، پژوهشنامه اقتصادی، ۲(۳)، صص ۱۸۴-۱۷۱.
۹. فتحی، الهام، (۱۳۸۳)، پدیده تورم جوانی در ایران و آثار جمعیت‌شناسی مرتبط با آن، مجموعه مقالات دومین همایش انجمن جمعیت‌شناسی ایران؛ بررسی مسائل جمعیتی ایران با تأکید بر جوانان، دانشگاه شیراز، انتشارات مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه، صص ۵۲۵-۵۰۵.
۱۰. کاظمی پور، شهلا، (۱۳۸۳)، مبانی جمعیت‌شناسی، تهران، مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه، چاپ دوم.
۱۱. گریفین، کیت و تری مک کنلی، (۱۳۷۷)؛ توسعه انسانی، ترجمه غلامرضا خواجه پور، تهران، نشر وداو.
۱۲. گیدنز، آنتونی، (۱۳۷۶)، جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری کاشانی، تهران، نشر نی.

۱۳. لوزیک، داتیلین، (۱۳۸۳)، نگرشی نو در تحلیل مسائل اجتماعی، ترجمه سعید معیدفر، مؤسسه انتشاراتی امیر کبیر، تهران.
۱۴. مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ استان کردستان.
۱۵. مرکز آمار ایران، (۱۳۸۷)، طرح آمارگیری نیروی کار.
۱۶. مطیع حق‌شناس، نادر، (۱۳۸۱)، بررسی تطبیقی نرخ اشتغال و بیکاری جمعیت در استان‌های مختلف کشور، مجموعه مقالات نخستین همایش انجمن جمعیت‌شناسی ایران؛ تحولات اخیر و آینده جمعیت ایران، دانشگاه تهران، انتشارات مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه، صص ۴۴۴-۴۱۷.
17. Adioetomo, S. M, G. Beninguisse. S. Gultiano, Y. Hao, K. Nacro, and I. Pool (2005). *Policy Implications of Age-Structural Changes*. Published by CICRED (Committee for International Cooperation in National Research in Demography), Paris.
18. Bloom, D & Canning and Jaypee S. (2002). *Demographic Dividend, A new perspective on the economic consequences of population change*. Population Matters.
19. Curtain, R. (2000). *Towards a youth employment Strategy*. www.unirisd.org.
20. Flaim, P. (1990). *Population change, the baby boom and the unemployment Rate*. *Monthly Labor Force Review*. US Bureau of Labor Statistics.
21. Laipson, E. (2002). The Mille east's demographic transition: What does it means? *Journal of International Affairs*, Vol. 56, No. 1, New York.
22. Ocampo, J. A. and R. Vos (2008). *Uneven economic development*. Published in Association with the United Nations. Zed Books London and New York.
23. Sullivan, A. (2005). *Labor force in handbook of population*. Edited by Dudley L, Poston, J. and Michael, N. New York: Kluwer Academic/Plenum Publisher. pp. 209-225.